

KADİM ŞEHİR BEYTÜLMAKDİS: İLİM, SANAT VE EDEBİYATIN IŞIĞINDA TARİHİ VE GÜNCEL PERSPEKTİFLER

Harun BAŞ*

ÖZ: Beytülmakdis ya da Kudüs, yüzyıllardır süregelen kültürel ve entelektüel birikimiyle, medeniyetler arası bilgi alışverişinin kalbi olmuştur. Bu makale, Kudüs'ün tarih boyunca bir ilim merkezi olarak gelişimini ve bu kadim şehirde yetişen âlimlerin İslam dünyasına yaptığı bilimsel ve düşünsel katkıları ele almaktadır. Beytülmakdis, farklı medeniyetlerin kesişme noktası olarak, sadece dini bir merkez olmanın ötesinde, aynı zamanda önemli bir kültürel ve entelektüel merkez olarak da öne çıkmıştır. Makalede, Beytülmakdis'teki eğitim kurumlarının tarihsel gelişimi, burada yetişen âlimlerin eserleri ve bu eserlerin İslam dünyasındaki etkileri incelenmiştir. Ayrıca, Beytülmakdis'in çok kültürlü yapısının bu ilmi faaliyetler üzerindeki etkisi ve şehrin günümüzdeki akademik ve entelektüel durumu da değerlendirilmiştir. Bu çalışma, Beytülmakdis'in zengin ilmi mirasının anlaşılmasını ve bu mirasın günümüz akademik dünyasındaki yerini daha iyi kavramamızı sağlamayı amaçlamaktadır.

ANAHTAR KELİMELE: Kudüs, İlmî Faaliyetler, Bilgi Alışverişi, Âlimler, Eğitim Kurumları, Kültür, Miras.

The Ancient City of Bayt al-Maqdis: Historical and Contemporary Perspectives in the Light of Science, Art and Literature

ABSTRACT: The city of Bayt al-Maqdis (al-Quds), with its centuries-old cultural and intellectual heritage, has long served as a crucial hub for the exchange of knowledge between civilisations. This article explores the evolution of Bayt al-Maqdis as a significant centre of learning and intellectual development, focusing on the contributions of scholars who emerged from this historic city and their impact on the Muslim world. As a crossroads of various civilisations, Bayt al-Maqdis has transcended its role as a purely religious site, establishing itself as a prominent cultural and intellectual centre. The study delves into the historical development of Bayt al-Maqdis's educational institutions, examining the scholarly works produced there and their influence on the broader Islamic intellectual tradition. Furthermore, the article investigates the role of Bayt al-Maqdis's multicultural environment in shaping these scholarly activities, considering how the city's diverse cultural fabric contributed to its intellectual vibrancy. The current academic and intellectual landscape of Bayt al-Maqdis is also assessed, providing insights into the city's ongoing relevance in the modern academic world. By analysing the intersection of history, culture, and scholarship in Bayt al-

* Dinler Tarihi Bilim Uzmanı, Ordu İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Başöğretmen İlkokulu, Altınordu, Ordu/ Türkiye, harunvebas@gmail.com, ORCID: 0009-0004-4454-7427.

Maqdis, this study offers a comprehensive understanding of the city's enduring intellectual legacy. The findings underscore the importance of Bayt al-Maqdis not only as a historical and religious symbol but also as a dynamic centre of knowledge production, with implications for both past and contemporary academic discourses. This research aims to enhance the appreciation of Bayt al-Maqdis's rich scholarly heritage and its continued significance in global intellectual and academic circles.

KEYWORDS: Al-Quds, Scholarly Activities, Scholars, Knowledge Exchange, Educational Institutions, Culture, Heritage.

1. GİRİŞ

Üç dinin buluşma noktası olan Kadim Beytülmakdis (Kudüs) şehri, ilmî ve dinî araştırmalar için önem arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Beytülmakdis şehri birçok araştırmaya konu olmuştur/olmaktadır. Bilim, sanat ve edebiyatın asırlardır süregelen ışığı altında, Beytülmakdis'in medeniyetler arası köprü oluşturan benzersiz konumu bu kadim şehrin ilmi tarihini ve kültürel mirasını araştırmayı bir gereklilik haline getirmektedir (Galor, 2015: 65). Dünyadaki pek çok şehre nazaran Beytülmakdis, dinler tarihi açısından önem arz etmektedir. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar pek çok peygamberin, medeniyetin, yöneticilerin, komutanların, âlim ve sanatçıların iz bıraktığı Beytülmakdis şehri, adeta dinler tarihinin başkenti gibidir. Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar dinleri ile ilgili pek çok değeri bu şehir ile ilişkilendirmektedirler. Sosyal ve dinî hayatları ile ilgili birçok detay Beytülmakdis'te şekillenmektedir (Uğurluel, 2017: 12). Beytülmakdis, İslam dünyasında önemli bir bilim, sanat ve edebiyat merkezi olarak bilinmektedir (Galor, 2017:203-213; Batuk ve Mert, 2017: 129-149). Tarih boyunca birçok âlim ve bilim adamı burada yetişmiş, çeşitli ilim dallarında önemli eserler vermiştir (Dumper ve Larkin, 2012: 25-52). Bu âlimlerin çalışmaları, İslam dünyasının bilimsel ve düşünsel gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. Kadim şehir Beytülmakdis'teki ilmi faaliyetlerin ve bu faaliyetleri gerçekleştiren âlimlerin çalışmalarının incelenmesinin İslam medeniyetinin entelektüel birikimini ve mirasını fark etmemize ve daha iyi anlamamıza yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Beytülmakdis, geçmişte olduğu gibi günümüzde de ilmî, dinî ve kültürel anlamda büyük bir öneme sahiptir (Rokem, 2016: 407-411; Avcı, 2002). Bu nedenle, Beytülmakdis üzerine yapılacak ilmî, dinî ve kültürel çalışmalar sadece tarihsel bir bakış açısı sunmak ile kalmaz, aynı zamanda güncel kültürel ve dinî tartışmalara da ışık tutar (Rahmawati ve Fahmi, 2022: 173-184). Beytülmakdis üzerine yapılan ilmî ve kültürel çalışmalar bağlamında gerçekleştirilen literatür incelemesi sonucunda, şehirdeki çok yönlü ilmi faaliyetlerin önemini yansıtan, bilimsel ve kültürel çalışmaların olduğu ortaya çıkmaktadır. Bilimsel çalışmalar, özellikle arkeoloji ve tarih alanlarında yoğunlaşan araştırmaları kapsamaktadır. Bu çalışmalar, Beytülmakdis'in zengin dini tarihi geçmişi ile arkeolojik ve tarihsel boyutlarını aydınlatarak zaman içindeki değişimi ve önemi hakkında daha derin bir anlayış sağlamaktadır (Regev ve diğerleri, 2024: 1-12). Genellikle şehrin eski yapılarının, mukaddes mekânlarının ve tarihi eserlerinin incelenmesini

içermektedir (Prag, 2018: 12-50). Arkeolojik kazılar ve bu kazılardan elde edilen bulgular Beytülmağdis'in tarihî gelişimi hakkında bilgi vermekle birlikte çeşitli medeniyetlerin izlerini taşımaktadır (Mourad ve diğerleri, 2019: 220-234).

Dinî ilimler üzerine yapılan çalışmalarda özellikle Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinleri için Beytülmağdis, genellikle mukaddes mekânlar ve dinî ritüeller üzerine odaklanmaktadır. Ayrıca, dini metinler ve tarihsel kaynaklar üzerinden yapılan teolojik yorumlar ve tarihsel analizler de önemli bir yer tutmaktadır (Nufer ve Kaddar, 2024: 1-20). Bilimsel ve kültürel çalışmalar ise Beytülmağdis'in sosyal, dinî ve sosyopolitik yönlerine odaklanmaktadır. Beytülmağdis'in farklı kültürel ve dini gruplarla etkileşim içinde olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca yapılan bazı çalışmalarda belirli konuların ön plana çıktığı ya da yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Özellikle bu çalışmalarda İsrail-Filistin çatışması yoğun olarak incelenmektedir (Weiss ve diğerleri, 2024: 399-406). Yapılan çalışmalarda şehirdeki politik çekişmeler, sınır anlaşmazlıkları, yerleşim politikaları, etnik/dinî gruplar arasındaki ilişkiler (Ezugwu, 2023: 107-127) Beytülmağdis'in kültürel dokusu, sosyal yapısı ve kültürler arası çalışmalar ele alınmaktadır. Bu çalışmalar ve incelemeler şehirdeki günlük ve kültürel yaşam, topluluklar arası etkileşimler ve sosyal normlar üzerine odaklanmaktadır.

Kadim Kudüs şehri üzerine yapılan mevcut akademik çalışmalar incelendiğinde, şehrin tarihi, arkeolojik, dini ve sosyopolitik yönlerine dair kapsamlı çalışmalar bulunduğu görülmektedir. Ancak, Beytülmağdis'teki akademik faaliyetler ve burada yetişen akademisyenler hakkında belirgin bir araştırma eksikliği dikkat çekmektedir. Özellikle, Beytülmağdis'te eğitim almış ve bu şehirde yetişmiş akademisyenlerin akademik yolculukları ve çeşitli disiplinlere yaptıkları katkılar üzerine yapılan çalışmalar ise az sayıdadır. Bu akademik boşluk, Beytülmağdis'in entelektüel mirasını ve bu mirasın küresel akademik camiadaki etkisini tam anlamıyla anlamamızı zorlaştırmaktadır. Bu sebeple Beytülmağdis'in ilmî ve kültürel açıdan önemi üzerine yapılacak araştırmalar sadece akademik literatüre katkı sağlamakta kalmayacaktır. Aynı zamanda kültürel mirasımızın derinliklerini keşfetmemizi sağlayacak ve günümüz dünyasındaki yerini anlamamıza da olanak tanıyacaktır.

Bu makale ile Beytülmağdis'teki ilmî ve kültürel faaliyetlerin ve burada yetişen ilim adamlarının dünya çapındaki bilgi birikimine olan katkıları ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Makalenin amacı ise Kudüs'ün tarihsel ve güncel bağlamda bir ilim merkezi olarak önemini vurgulamak ve burada yetişen akademisyenlerin bilimsel ve düşünsel gelişime olan katkılarını incelemektir.

2. BEYTÜLMAĞDİS'İN TARİHİ BOYUNCA BİR İLİM MERKEZİ OLARAK GELİŞİMİ VE BURADA YETİŞEN ÂLİMLER

Beytülmağdis, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin kesişme noktasında yer alan, hem dinî hem de ilmî açıdan büyük bir öneme sahip kadim bir şehirdir. Bu çok yönlü kimliği Kudüs'ün sadece bir dinî merkez olmasının ötesinde aynı zamanda bir ilim merkezi olarak da kabul edilmesini sağlamıştır (Regev, 2023: 713).

Beytülmağdis'in ilmî gelişimi, burada yetişen âlimlerin hayatları, bu şehrin entelektüel mirasına olan katkıları ve eğitim kurumlarının niteliği ile yakından ilişkilidir (Ahmed, 2023: 357-374). Bu bağlamda Beytülmağdis'in tarihsel süreç içerisinde nasıl bir ilim merkezi haline geldiği ve bu şehirde yetişen âlimlerin İslam dünyasına yaptığı katkılar, tarihsel veriler ve biyografik kaynaklar ışığında ele alınacaktır.

2.1 Beytülmağdis'in Eğitim Tarihi ve Eğitim Kurumlarının Gelişimi

Beytülmağdis, İslam fetihlerinden sonra, Emevîler döneminde (661-750) önemli bir ilim merkezi haline gelmiştir (Alotaibi, 2023: 2607-2617; Yiğit, 1995). Bu dönemde, Beytülmağdis'te çeşitli medreseler ve eğitim kurumları kurulmuştur. Beytülmağdis'te medrese ismiyle anılan otuz sekiz kurumun neredeyse tamamı Mescid-i Aksâ'nın surlarının etrafında ya da hemen yakınına inşa edilmiştir (Midilli, 2022: 190). Bu kurumlar sayesinde şehir, İslam dünyasında tanınan bir bilim ve eğitim merkezi haline gelmiştir (Zein, 2022: 31-40). Kadim şehir Kudüs'ün ilmî gelişimi Abbâsîler döneminde (750-1258) de devam etmiş (Hasanah, 2022: 1-8; Yıldız, 1988) ve bu süreçte şehre pek çok âlim gelerek ilmî hayata katkı sağlamıştır (Bilkan, 2019: 4-30). Beytülmağdis, özellikle Orta çağ İslam dünyasında da eğitim ve bilimsel faaliyetlerin yoğun olarak sürdüğü önemli bir merkez olarak kabul edilmiştir (Sanduk, 2012: 1-14). Kudüs'teki medreselerde verilen eğitimin kalitesi hem İslam dünyasında hem de daha geniş bir entelektüel çevrede büyük saygı ve değer görmüştür. Bunun yanı sıra şehirdeki medreseler, fikir tartışması için müderrisleri ve talebeleri etrafında toplayabilmiştir.

2.2 Beytülmağdis'te Eğitim Kurumlarının Tarihsel Değerlendirmesi

Beytülmağdis, tarih boyunca İslam dünyasının en önemli ilim merkezlerinden biri olmuştur. Özellikle Eyyûbiler, Memlukler ve Osmanlı Devleti dönemlerinde pek çok âlim yetişmiştir. Beytülmağdis'teki eğitim kurumları tarih boyunca yüksek bir eğitim kalitesine sahip olmuştur. Şehirde kurulan medreseler sadece dini eğitim değil aynı zamanda matematik, astronomi, tıp, edebiyat, dil bilimleri gibi çeşitli ilim dallarında da eğitim vermiştir. Bu medreselerde müderris olarak görev yapan âlimler geniş bir bilgi birikimine sahip olup öğrencilerine bu bilgiyi aktarmakta ustalaşmışlardır. Medreselerin müfredatı İslam dünyasının diğer bölgelerindeki medreselerle uyumlu olup bazı durumlarda ise özgün eğitim programlarıyla dikkat çekmiştir. Beytülmağdis'teki eğitim kurumlarının niteliği özellikle Haçlı Seferleri döneminde (1096-1291) ağır bir sınavdan geçmiştir. Ancak bu zorlu dönemlerde bile kadim şehir Kudüs, ilim merkezi olma vasfını korumayı başarmıştır (Çiftçi, 2019: 435-442; Demirkent, 2002). Bu sıkıntılı süreçte Kudüs'teki ilim adamları İslam dünyasındaki diğer âlimlerle bilgi alışverişini sürdürmüş ve ilmî çalışmalarını ara vermeden devam ettirmişlerdir. Beytülmağdis'teki ilmi faaliyetlerin ana merkezi ise Mescid-i Aksâ olmuştur. Onun etrafında bulunan medreseler ve bunların hizmetindeki vakıflar, âlimlere büyük destek sağlamıştır. Bunun sayesinde şehirde hem yerel âlimler yetişmiş hem de başka şehirlerden pek çok âlim hocalık yapmak üzere Kudüs'teki medreselere gelmiştir. Söz konusu medreselerin başlıcaları şunlardır; Salâhiyye Medresesi,

Efdaliyye Medresesi, Meymûniyye Medresesi, Nahviyye Medresesi, Nâsiriyye Medresesi, Bedriyye Medresesi, Muazzamiyye Medresesi, Emcediyye Medresesi, İzzîyye Medresesi, Evhadiyye Medresesi (Yılmaz, 2018:1-14). Gadiiriyye Medresesi, Kerimiyye Medresesi, Bâsitiyye Medresesi, Melikiyye Medresesi, Emeniyye Medresesi, Arguniyye Medresesi ve Hatunuyye Medresesi (Uğurluel, 33, 39, 52, 71, 76, 105, 109).

Şehrin bilimsel faaliyetlerdeki önemi 20. yüzyılın ortalarından beri yoğun bilimsel tartışmaların konusu olan yasal ve siyasi statüsüne ilişkin kapsamlı literatüre de yansımıştır (Buzpınar, 2009: 243-247). Beytülmağdis'in orta çağ İslam sanat eserlerinde orijinal temsilleri kentin dünya inançlarındaki merkezliliğini, entelektüel ve kültürel ifadeler üzerindeki etkisini göstermiştir (Fleck, 2022: 176-235).

2.3 Yetişen Önemli Âlimlerin Eserleri ve İslam Dünyasındaki Etkisi

Beytülmağdis, tarih boyunca birçok âlimin yetiştiği bir şehir olarak bilinmektedir. Bu âlimler, çeşitli ilim dallarında önemli eserler vermiş ve İslam dünyasının bilimsel ve düşünsel gelişimine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Derin dini ve tarihi öneme sahip bir şehir olan Kudüs, eserleri İslam dünyasında silinmez bir iz bırakan çok sayıda bilim adamı için verimli bir zemin olmuştur. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde vurgulanan Beytülmağdis'in kutsallığı onu İslam bilimi ve entelektüel arayışlar için bir odak noktası haline getirmiştir (Kutluay, 2024: 17-38). Beytülmağdis'te yetişen bilim adamları hukuk, etik, eğitim, matematik, dil bilimi, hadis, tefsir, felsefe ve sosyal düzen dâhil olmak üzere çeşitli alanlara önemli katkılarda bulunarak İslam medeniyetinin entelektüel yapısını şekillendirmişlerdir (Maulana, 2023: 12-17). Beytülmağdis'te yetişen ve faaliyette bulunan âlimler tarih ve tabakat, fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf, kıraat, dil bilimi, matematik ve astronomi gibi çeşitli bilim dallarında pek çok eserler vermişlerdir. Bu eserler, yazıldıkları dönemi etkiledikleri gibi aynı zamanda sonraki dönemlerde de İslam dünyasında büyük yankı uyandırmıştır (Çelik, 2020: 213-239). Beytülmağdis'te eser veren ve çalışma yapan âlimleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Mücîrüddin el-Uleymî (ö. 928/1522): Kudüs tarihinin en kapsamlı ve temel kaynaklarından olan *el-Ünsü'l-Celîl bi-târîhi-Kuds ve'l-Halîl* eserinin müellifi olan Uleymî tarih alanında eserler kaleme almakla birlikte şehrin ilmî ve sosyal hayatı hakkında derinlemesine bilgiler sunmaktadır. Onun diğer eserleri ise şunlardır: *el-Menhecû'l-aḥmed fî terâcimi aşḥâbi'l-îmâm Aḥmed*, *et-Târîḥu'l-mu'teber fî enbâ'i men 'aber*. (Özaydın, 1994).

2- İbn Ebû Uzeyde (ö. 856/1452): Kudüs şehrinde yetişen Ebû Uzeyde ise, *et-Târîḥu'l-kebîr* adlı eseri ile tarih alanında önemli bir yere sahiptir (İzgi, 1999). Ebu Uzeyde'nin diğer eserleri ise şunlardır. *Târîḥu düvelî'l-a'yân şerḥu Kaşîdeti nazmî'l-cümân fî zikri men selefe min ehli'z-zamân*, *Kışaşû'l-enbiyâ*, "Mu'cemü İbn Ebî 'Uzeybe ve el-Mülteci bi-aḥbâri Ebi'l-'Alâ" dır.

3- İbnü'd-Deyrî (ö. 867/1463): Deyrî Kudüs şehrinde yetişen *el-Habs fi't-tühme ve'l-imtiñân 'alâ talebi'l-ikrâr ve izhârî'l-mâl* adlı eseri ile İslam muhakeme usulü, fıkıh ve hukuk tarihi alanında önemli bir yere sahiptir (Özel, 2000).

4- İbn Hilâl el-Makdisî'nin (ö. 765/1364): Kudüs şehrinde yetişen el-Makdisî'nin, *Müşîrû'l-ğarâm ilâ ziyâreti'l-Kuds ve's-Şâm* adlı eseri Filistin'in tarihi ve Beytûlmakdis'in önemi hakkında yazılan ilk kaynaklardandır. Eserin ikinci bölümünde Mescid-i Aksâ ve onun değeri ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu eser dışında Hadis alanında pek çok esere sahip olan bir muhaddistir. Örneğin; *İntihâ'ü's-senen ve'ktifâ'ü's-Sünen ve İktifâ'ü'l-minhâc fî eñâdîsî'l-mi'râc* önemli eserleri arasındadır (Topaloğlu, 1999).

5- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım (ö. 571/1176): Kudüs'te yetişmiş olan İbn Asâkir tarih alanında önemli eserler kaleme almıştır. Onun *Târîhu Medîneti Dimaşk* adlı eseri İslam tarihinin önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir (Lindsay, 2003: 1-31). *Târîhu Medîneti Dimaşk* sadece Dimaşk'ın tarihini anlatan bir eser olarak kalmamış aynı zamanda İslam dünyasındaki siyasi ve sosyal gelişmelere dair geniş bir bakış açısı sunmuştur. İbn Asâkir'in eseri tarihçilerin başvurduğu temel kaynaklardan biri haline gelmiş ve İslam tarih yazımında önemli bir yer edinmiştir. Diğer eserleri ise şunlardır: *Kitâbü'l-Erba'îne'l-büldâniyye* (Kanarya, 2017: 100), *el-Erba'un fi'l-haşşî 'ale'l-cihâd, Tebyînü kezibi'l-müfterî fî mâ nûsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî, Keşfü'l-muğattâ fî fazli'l-Muvaṭṭa', Mâlik b. Enes'in el-Muvaṭṭa', el-Mu'cemü'l-müştemil 'alâ zikri esmâ'i şüyûhi'l-e'immeti'n-nûbel, Tertîbü esmâ'i's-şahâbe ellezîne aḥrece ḥadîşehüm Ahmed b. Hanbel fi'l-Müsned, el-İşrâf 'alâ ma'rifeti'l-eṭrâf. Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Emâli, Tebyînü'l-imtinân bi'l-emr bi'l-iḥtâtân ve el-Erba'üne'l-ebdâl* bunlardır (Küçükaşcı, Tomar, 1999).

6- İbn Cemâa, Burhâneddin (ö. 790/1388): Beytûlmakdis'in ilmî çevresinde önemli bir role sahiptir. Eserleri ağırlıklı olarak hadis, fıkıh ve tefsir ilmi üzerinedir. İbn Cemâa özellikle hadis ilmine önem vermiştir. İbn Cemâa'ya ait on ciltlik bir Kur'an-ı Kerim tefsiri olduğu kaydedilmesine rağmen eserin ismi konusunda bilgi yoktur. Tefsirin günümüze ulaşp ulaşmadığına dair herhangi bir bilgi sahibi de değiliz. Ona ait diğer eserlerin isimleri ise şöyledir: *el-Fevâ'idü'l-kudsîyye ve'l-ferâ'idü'l-İṭriyye, Naşîha fî zemmi'l-ğınâ' ve'stimâ'ih, Fetvâ bi-taḥrîmi'l-mûsîkî*. Fakat bu eserlerin yazma nüshaları mevcuttur (Aydın, 1999).

7- İbn Ebû Şerîf, Kemâleddin (ö. 906/1500): Kudüs'te dünyaya gelip ilimde önemli yerlere gelmiştir. Hadis, tefsir ve tasavvuf ilimlerinde meşhur olmuş, bu alanlarda pek çok eser vermiştir. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *el-Müsâmere bi-şerhi'l-Müsâyere fi'l-'akâ'idü'l-münciye fi'l-âḥire, el-Ferâ'id fî ḥalli Şerhi'l-'Akâ'id, el-Es'ile ve'l-ecvibe tete'allak bi-leyse fi'l-imbân ebde'u mimmâ kân, et-Tâc ve'l-iklîl 'alâ Envâri't-tenzîl ve esrârî't-te'vîl, Tefsîrû'l-âyeteyn min sûreti'l-Bakara, Hâşiye 'alâ Şerhi'n-Nuḥbe, ed-Dürerü'l-levâmî' bi-taḥrîri Cem'i'l-cevâmî, İḥâfû'l-aḥişşâ bi-fezâ'ili'l-Mescidi'l-aḫşâ* (Çelebi, 1999).

8- İbn Ebû Şerîf, Burhâneddin (ö. 923/1517): Kudüs'te dünyaya gelmiş, Arap dili ve edebiyatı, usul, mantık, meânî ve Hanefî fıkıh konularında dersler almış ve eserler yazmıştır. Eserlerinin çoğu günümüze ulaşmamış olmasına rağmen isimleri şunlardır: *Şerhu'l-Hâvî*, *Şerhu'l-Minhâc*, *Şerhu't-Tuhfeti'l-kudsîyye fi'l-ferâ'iz*, *Şerhu'l-Behcetü'l-verdiyye*, *Şerhu'l-İrşâd fi uşûli'l-hadîs*, *Şerhu Kavâ'idü'l-râb*, *el-İkdû'n-nağîd fi şerhi 'Akîdeti'bni Dağıkıl'îd*, *Hâşiye 'alâ Şerhi 'Akâ'idü'n-Nesefî*. Teftâzânî'nin *'Akâ'idü'n-Nesefî*, *Nazmü'l-Varakât*, *Nazmü Nuḥbeti'l-fiker fi muştalaḥi ehli'l-eser*, *Nazmü Luḫṭati'l-'aclân*, *Nazmü Tehzîbi'l-mantık*, *Nazmü 'Akâ'idü'n-Nesefî*, *Nazmü rivâyeti Ebî 'Amr*, *Manzûme fi'l-kırâ'ât*, *Tefsîrû'l-âyeteyn ve'l-hadîs*, *Es'ile*, *Tefsîru sûreti'l-Kevşer* ve *Kaşîdetü'bni Ebî Şerîf* (Özek, 1999).

9- İbnü'l-Hâim (ö. 815/1412): Ünlü bir matematikçi ve fakihdir. Ağırıklı olarak matematik ilminde ünlenmiştir. İbnü'l-Hâim, matematikte Mısır geleneğinin temsilcisidir. Beytûlmağdis'teki medreselerde matematik dersleri vermiş ve hayatı boyunca pek çok eser kaleme almıştır. Matematik ile ilgili eserleri şunlardır: *el-Ma'ûne fi 'ilmi'l-hisâbi'l-hevâ'î*, *el-Vesîle ilâ şinâ'ati'l-hevâ'î*, *el-Mübdî*, *el-Lüma' fi'l-hisâb*, *el-Hâvî fi 'ilmi'l-hisâb*, *Mürşidetü't-tâlib ilâ esne'l-meṭâlib*, *Nüzhetü'n-nüzzâr fi şinâ'ati'l-gubâr*, *Şerhu'l-Urcûzeti'l-Yâsemîniyye fi'l-cebr ve'l-mukâbele*, *el-Mukni' fi'l-cebr ve'l-mukâbele*, *el-Mümti' fi şerhi'l-Mukni'*, *el-Müsri' fi şerhi'l-Mukni'*, *Risâle fi'l-girbâl*, *Ġâyetü's-sûl fi'l-ikrâr bi'd-deyni'l-mechûl*, *el-Miftâḥ fi'l-hisâb* (Fazlıoğlu, 2000).

10- İbnü'l-Kabâkibî (ö.849/1445): Kudüs'te yaşamış ve kıraat dersleri vermiş bir âlimdir. Eserleri ise şunlardır: *Mecma'u's-sürûr ve maṭla'u's-şümûs ve'l-budûr*, *İzâḥu'r-rumûz ve miftâḥu'l-künûz*, *Teyşîru mâ fi'l-Muştalaḥ*, *Urcûzetü't-tecvîd*, *Zübdetü'l-Muktefâ fi tahrîri elfâzi's-şifâ*, *Tahmîsü'l-Bürde* (Eroğlu, 2000).

11- İbnü'n-Nakîb el-Makdisî (ö.698/1298): Kudüs'te dünyaya gelmiş müfessir, mutasavvıf ve Arap dili âlimidir. Eserleri ise şunlardır: *Mukaddimetü Tefsîri İbnü'n-Nakîb fi 'ilmi'l-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî' ve i'câzi'l-Kur'ân*, *et-Tahrîr ve't-taḥbîr li-akvâli e'immeti't-tefsîr fi me'âni kelâmî's-semî'i'l-başîr*, *Risâletü'l-âyâtî'l-beyyinât fi tefsîri ba'zî âyâtî müteşâbihâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm* ve *Minhâcü'l-ârifî'l-muttaḫî ve mi'râcü's-sâlikî'l-mürtaḫî* (Birişik, 2000). Kudüs'ün Sami gelenek ve medeniyetleri için bir buluşma yeri olması şehirde manevi ve entelektüel bir ilham ortamı oluşturması İmam Gazzâlî ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi âlimleri de cezbetmiştir (Altunkaya, 2019: 7-19).

12- Gazzâlî (ö. 505/1111): İnzivâ döneminde Beytûlmağdis'te bulunmuş olup başyapıt sayılan eseri *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'i bu dönemde yazmıştır. Aynı zamanda *el-Maḫsadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, *Bidâyetü'l-hidâye*, *el-Vecîz*, *Cevâhirü'l-Kur'ân*, *el-Erba'in fi uşûli'd-dîn*, *el-Maḫnûn bih'alâ ḡayri ehlih*, *el-Maḫnûnüş-şaḡîr*, *Fayşalü't-tefriḳa*, *el-Kânûnû'l-küllî*, *Kımyâ-yı Sa'âdet*, *Eyyühe'l-veled* adlı eserlerini de bu dönemde kaleme almıştır (Çağrı, 1996).

13- Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240): Beytûlmağdis'te bulunmuş müfessir, muhaddis, fakih, usûlcü, şair ve zamanının önde gelen bilginidir. Tefsir, tefsir usûlü, hadis, fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, gramer, seyahat gibi farklı alanlarda

önemli eserler kaleme almıştır. Matbu çalışmalarından bazılarının isimleri şöyledir: *Ahkâmü'l-Kur'ân*, *el-Ahkâmü'l-Kur'ân es-suğrâ*, *Ârizetü'l-ahvezî fî şerhi't-Tirmizî*, *el-Mesâlik fî şerhi Muvattai Mâlik*, *el-Emedü'l-aksâ fî ma'rifeti esmâi'l-hüsnâ ve ef'âlihi Teâlâ*, *Kânûnü't-te'vîl*, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, *el-Kabes fî şerhi Muvattâi Mâlik b. Enes*, *Tertîbü'r-rihle li't-terğîbi fi'l-mille*, *el-Mahsûl fî usûli'l-fıkıh*, *Sirâcü'l-mürîdîn*, *el-Avâsım mine'l-kavâsım*. Bu eserlerin haricinde on beşe yakın yazma esere de sahip olan Muhyiddin İbnü'l-Arabî, hayatının önemli bir kısmını Beytûlmakdis'te geçirmiştir (Yıldırım, 2023:228-230; Kılıç, 1999).

14- İbn Tufeyl (ö. 581/1185): İslam filozofu İbn Tufeyl'in Beytûlmakdis'teki çalışmaları İslam felsefesine önemli katkılar sağlamış ve onun *Hay bin Yakzan* adlı eseri Orta çağ İslam düşüncesinin temel taşlarından biri olarak kabul edilmiştir (Latif, 2023: 1-17). O, Endülüs'teki âlimlerle gerçekleştirdiği tartışmalar ve bilgi alışverişi sayesinde İslam felsefesinin önemli meselelerine dair yeni yaklaşımlar geliştirmiştir (Kaya, 2003: 138-142). İbn Tufeyl'in Endülüs'ten Kudüs'e yaptığı seyahatler İslam felsefesinin Batı İslam dünyasında nasıl şekillendiğini ve bu felsefi düşüncelerin nasıl bir etkileşim içinde olduğunu göstermektedir (Keklik, 1984:1-25). Bu tür çalışmalar ve etkileşimler İslam dünyasındaki bilimsel tartışmaların zenginleşmesine ve farklı coğrafyalarda üretilen bilginin yayılmasına olanak tanımıştır.

Beytûlmakdis'te yetişen ve ilim için seyahat eden âlimlerin katkıları sadece bu şehirle sınırlı kalmamıştır. İslam dünyasındaki İşbiliye, Kurtuba, Bağdat, Kahire, Şam gibi dönemin önemli ilim merkezlerindeki âlimlerle sürekli bir etkileşim ve iletişim halinde olmuşlardır. Bu etkileşimler ve iletişim sadece yazışmalar ve mektuplaşmalar yoluyla değil aynı zamanda bizzat seyahatler ve ilmî toplantılar aracılığı ile gerçekleşmiştir. İbn Tufeyl'in bazı eserleri ise şöyledir. *Hay b. Yakzân*, *Urcûze fi't-tıbb*, *Kaşıde* (Kutluer, 1999).

İslam ilmî hayatının gelişiminde temel teşkil eden bu âlimlerin çalışmalarını daha kapsamlı öğrenmek ve bu çalışmalara katkıda bulunmak amacıyla Orta Asya'dan pek çok bilim adamı Beytûlmakdis'e seyahat etmiştir (Sabuj ve Rakhmanov, 2024: 1-17). Bu etkileşimler sayesinde Beytûlmakdis, Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir İslami bilim ağının parçası olmuştur (Doniyorov ve Karimov, 2020: 63-71).

Şehrin bilimsel bir merkez olarak önemi ise geç Orta çağ döneminde var olan kapsamlı özel kitap koleksiyonları ve eğitim kütüphanelerinde açıkça görülmektedir. Örneğin, 14. yüzyılın sonlarında yarı zamanlı bir okuyucu olan Burhân al-Din'in özel koleksiyonu yaklaşık 300 kitap içermektedir. Bu durum ise kitap sahipliğinin ve bilimsel arayışların seçkinlerin ötesine geçtiğini göstermektedir (Hirschler ve Aljoumani, 2023: 1-20).

Görüldüğü üzere bu âlimlerin eserleri, yalnızca kendi dönemlerinde değil, sonraki yüzyıllarda da büyük bir etki oluşturmuş, İslam dünyasında bilimsel tartışmaların ve düşünsel hareketliliğin önemli kaynakları arasında yer almıştır. Beytûlmakdis'te yetişen âlimler, sadece yerel bir etkiye sahip olmamış, aynı

zamanda İslam coğrafyasının farklı bölgelerindeki âlimlerle de etkileşim halinde olmuşlardır. Düşünceleri ve eserleri ile farklı bölgelerdeki âlimleri etkilemişlerdir. Bu etkileşimler, İslam dünyasında bilginin yayılmasına ve farklı bilimsel geleneklerin birbirini beslemesine ve desteklemesine olanak tanımıştır. Kudüs'te yetişen ve çalışma yapan âlimlerin eserleri İslam dünyasına pek çok katkı sağlamış ve daha sonraki ilim hayatına etki etmiştir.

2.4 Beytûlmakdis'teki Âlimlerin İlmî Tartışmalara Katkıları

Beytûlmakdis'te yetişen âlimler, sadece eserleriyle değil, aynı zamanda ilmî tartışmalara yaptıkları katkılarla da İslam dünyasında önemli bir yer edinmişlerdir. Bu tartışmalar, genellikle dinî, felsefi ve bilimsel meseleler etrafında şekillenmiş ve İslam dünyasında önemli etkilere yol açmıştır. Beytûlmakdis'teki âlimler, özellikle kalam, fıkıh, hadis ve tasavvuf alanlarında yürütülen tartışmalarda aktif bir rol oynamışlardır.

Örneğin, İmam Gazali'nin (ö. 505/1111) Beytûlmakdis'te geçirdiği süre boyunca yaptığı çalışmalar İslam felsefesi ve tasavvufu alanındaki tartışmalara derinlemesine katkılar sağlamıştır (Akkaya, 2020: 262-271). İmam Gazzâlî, Beytûlmakdis'te bulunduğu dönemde kaleme aldığı *İhyâ-ü Ulûmi'd-Din* adlı eseriyle İslam dünyasında büyük bir yankı uyandırmış ve bu eser asırlardır İslam dünyasında okutulan temel kitaplardan biri haline gelmiştir. İmam Gazzâlî'nin bu eseri İslam ahlakı, tasavvuf, fıkıh ve inanç esaslarını barındıran bir eserdir. Alanında önemli tartışmaların merkezinde yer almış ve İslam düşüncesinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. 12. yüzyıla ait klasik bir başyapıt olan bu eser, din anlayışını şekillendirmeyi ve insanı ruhsal ve ahlaki açıdan yeniden yapılandırmayı hedeflemiştir. İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ise vahdet-i vücûd ve insan-ı kâmil görüşleri ile İslam tasavvuf dünyasını etkisi altında bırakmış ve pek çok tartışmaya konu olmuştur (Erdem, 2023: 280-282; Gümüşoğlu, 2023:7-9).

Beytûlmakdis'te yetişen diğer âlimler de benzer şekilde, İslam dünyasında yürütülen ilmî tartışmalara katkıda bulunmuş ve bu tartışmaların zenginleşmesine yardımcı olmuştur. Bu âlimlerin katkıları İslam ilim geleneğinin zenginliğini ve derinliğini ortaya koymuştur.

3. BEYTÜLMAKDİS'TEKİ İLMÎ FAALİYETLERİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU VE MODERN AKADEMİK DÜNYADAKİ YERİ

Günümüzde Kudüs, sadece tarihi ve dinî önemini korumakla kalmayıp aynı zamanda modern akademik dünyada da önemli bir yere sahiptir. Kudüs'teki ilmi faaliyetler hem yerel hem de küresel akademik ortamlarda önemli bir role sahiptir. Kudüs, dünya çapında üniversiteler, enstitüler ve araştırma merkezleri de dâhil olmak üzere pek çok akademik kurum ile gelişimine devam etmektedir.

3.1 Kudüs'teki Güncel Akademik Kurumlar ve Akademik Çalışmaların Modern Dünyadaki Yeri

Kudüs, günümüzde pek çok üniversite, araştırma merkezi ve diğer akademik kurumlara ev sahipliği yapmaktadır. Bu kurumlar, çeşitli disiplinlerdeki araştırma

faaliyetleri, akademik programlar ve bilimsel projeler ile hem bölgesel hem de küresel çapta önemli bir etkiye sahiptir. Kudüs'teki önemli akademik kurumlardan biri olan Kudüs Üniversitesi (Al-Quds University), özellikle Arap dünyasında büyük bir saygınlığa sahip olup; tıp, mühendislik, eczacılık, dış hekimliği, hukuk, fen bilimleri, sosyal bilimler, beşerî bilimler, Kur'an ve İslami İlimler Fakültesi gibi çeşitli alanlarda eğitim ve araştırma faaliyetleri yürütmektedir. Kudüs Üniversitesi, bölgedeki Filistinli öğrencilere ve akademisyenlere yönelik önemli bir eğitim ve araştırma merkezi olarak hizmet vermekte ve bu alandaki çalışmalarıyla dikkat çekmektedir (Al-Quds University", 2026).

Ayrıca şehrin tarihi ve kültürel önemini yansıtan Orta Doğu çalışmaları, arkeoloji ve dini araştırmalara odaklanan çok sayıda düşünce kuruluşuna ve araştırma enstitüsüne ev sahipliği yapmaktadır. Kudüs'te bulunan merkezler genellikle uluslararası kurumlarla iş birliği yaparak küresel fikir ve araştırma bulguları alışverişini kolaylaştırmaktadır (Vogt, 2023:54-71). Yapılan iş birliği sayesinde Kudüs'ün stratejik konumu daha da gelişmektedir. Bu durum ise onu dünyanın dört bir yanından bölgenin tarihsel ve jeopolitik bağlamıyla ilgilenen bilim adamları için bir merkez haline getirmektedir (Grumberg, 2023: 269-277).

Kudüs'teki akademik kurumlar, sadece yerel veya bölgesel düzeyde değil, aynı zamanda küresel düzeyde de etkili akademik çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar, modern akademik dünyada çeşitli disiplinlerdeki bilgi birikimine önemli katkılar sunmakta ve uluslararası akademik topluluklar tarafından geniş bir kabul görmektedir. Kudüs'teki akademik kurumlar, özellikle tıp, arkeoloji, teoloji ve barış çalışmaları gibi alanlarda dünya çapında öncü araştırmalara ev sahipliği yapmaktadır. Örneğin, Kudüs'teki çatışma çözümü ve barış çalışmaları üzerine araştırmalar, dünya çapında çatışmaları yönetme ve çözme konusunda değerli bilgiler sağlamıştır (Sela ve Freudenthal, 2006: 13-55).

Bu katkılara rağmen, Beytülmakdis'teki akademik ortam, İsrail'in uyguladığı siyasi baskılar, araştırma faaliyetlerini sınırlandıran yapısal engeller, hareket kısıtlamaları ve finansman yetersizlikleri gibi ciddi zorluklarla karşı karşıyadır. Bununla birlikte, özellikle Filistin kimliğinin, tarihî hafızasının ve ulusal haklarının korunmasını önceleyen akademik kurumlar ve araştırma merkezleri, yoğun baskılara rağmen bilimsel üretimlerini sürdürmekte; Filistin davasını akademik zeminde savunan araştırmalar, yayınlar ve uluslararası iş birlikleriyle önemli katkılar sunmaya devam etmektedir. Bu yönüyle Beytülmakdis'teki akademik kurumların sergilediği kurumsal direnç, yalnızca bilimsel gelişime değil, aynı zamanda Filistin'in tarihî ve kültürel mirasının korunmasına da önemli ölçüde hizmet etmektedir (Özcoşar, 2026: 89-106).

4. BEYTÜLMAKDİS'TEKİ İLMÎ VE KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE GELECEK ARAŞTIRMA ALANLARI

Kudüs, kadim bir şehir olarak, yüzyıllar boyunca süregelen zengin bir ilmi ve kültürel mirasa sahiptir. Bu miras, sadece İslam dünyası için değil, aynı zamanda

dünya kültürel mirasının bir parçası olarak da büyük bir öneme sahiptir. Beytülmağdis'teki ilmi mirasın korunması, bu zengin bilgi birikiminin gelecek nesillere aktarılabilmesi için hayati bir gerekliliktir. Bu mirasın korunması için öncelikle Beytülmağdis'teki tarihi eğitim kurumları, medreseler, kütüphaneler ve arşivlerin restorasyonu ve bakımı sağlanmalıdır. Bu tür yapılar, sadece fiziksel olarak değil, aynı zamanda içerdikleri entelektüel birikim açısından da korunmalıdır.

Bu bağlamda, Kudüs'teki mevcut akademik ve kültürel kurumlarla iş birliği yaparak, bu mirasın korunması için sürdürülebilir projeler geliştirilmelidir. Örneğin, dijital arşivleme yöntemleri kullanılarak Kudüs'teki eski el yazmaları, kitaplar ve belgeler dijital ortama aktarılmalı ve bu belgeler dünya çapında araştırmacıların erişimine sunulmalıdır. Aynı şekilde, Beytülmağdis'teki kültürel mirasın korunması için uluslararası iş birlikleri ve fon kaynakları yaratılmalıdır.

Beytülmağdis'in ilmi ve kültürel mirasının korunması, çok kültürlü ve çok dinli yapısının bilimsel faaliyetler üzerindeki etkisini anlamak ve potansiyel araştırma alanlarını belirlemek gelecek nesiller için çok önem arz etmektedir. Kudüs'ün bilimsel mirası, dini, ilmi ve kültürel ilişkilerin merkezi olarak tarihi rolüyle derinden iç içe geçmiştir. Bu miras, kentin bilgi ve geleneğin merkezi olarak hizmet veren çeşitli akademik kurumlarına ve kültürel simge yapılarına yansımaktadır. Bu mirasın korunması sadece fiziksel alanların korunmasını değil, aynı zamanda eğitim ve araştırma yoluyla entelektüel geleneklerin sürekliliğini sağlamayı da içermektedir.

4.1 Gelecekteki Potansiyel Araştırma Alanları

Beytülmağdis'in ilmi ve kültürel mirası birçok farklı araştırma alanına kapı aralamaktadır. Bu mirasın daha derinlemesine anlaşılması ve yeni bakış açıları geliştirilmesi için yapılabilecek gelecekteki potansiyel araştırma alanları, Beytülmağdis'in çok kültürlü yapısının bilimsel bilgi üretimine olan katkılarını ve bu bağlamda ortaya çıkan entelektüel hareketliliği incelemeyi içermektedir.

Özellikle, Kudüs'teki dini ve kültürel grupların tarih boyunca nasıl bir etkileşim içinde oldukları, bu etkileşimlerin bilimsel bilgi üretim süreçlerini nasıl şekillendirdiği ve bu sürecin günümüze kadar nasıl bir değişim geçirdiği araştırılması gereken bir başlıktır.

Gelecekteki araştırmalar, Kudüs'ün bilimsel kaynaklarını küresel olarak daha erişilebilir hale getirmek için dijital arşivler ve sanal gerçeklik deneyimleri geliştirmeye odaklanarak, onları gelecek nesiller için ulaşılabilir hale getirmeyi amaçlaması gerekmektedir (Khan ve Guleria, 2024: 5870-5880).

Beytülmağdis'in çok kültürlü yapısı, bu şehrin ilmi mirasının korunması ve geliştirilmesi açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Gelecekte, Kudüs'teki bilimsel çalışmaların ve kültürel faaliyetlerin çok kültürlü bir perspektif içinde ele alınması, bu şehrin entelektüel mirasını daha da zenginleştirecek ve dünya genelinde bilgi birikimine yeni katkılar sağlayacaktır (Benfatto ve Lolli, 2023: 1-7). Aynı zamanda bu çok kültürlü yapıyı karşılıklı anlayış ve saygı temelinde eğitim

müfredatlarına entegre ederek farklı toplulukların bir arada yaşama ve etkileşimi üzerine çalışmalar yapılması için fırsatlar ortaya çıkması sağlanmalıdır (Cetrangolo, 2023: 125-136). Bu durum, kültürel ve dini çeşitliliğin sosyal uyumu ve çatışma çözümünü nasıl etkilediğini incelemeyi içermektedir. Bu tür araştırmalar, çok kültürlü toplumların dinamikleri hakkında değerli bilgiler sağlamakta ve barışçıl bir arada yaşamayı teşvik etmeyi amaçlayan politikaların geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Vogt, 2023: 54-71).

Ayrıca Siyonist tahakküm Kudüs'teki bilimsel faaliyetler üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Araştırmalar, jeopolitik gerilimlerin akademik özgürlüğü ve fikir alışverişini nasıl etkilediğini ve bu zorlukların üstesinden gelmedeki uluslararası iş birliklerinin rolünü araştırarak, bu dinamikleri anlamak, politik olarak hassas ortamlarda bilimsel faaliyetleri korumak ve teşvik etmek için stratejiler geliştirilmesine imkân sağlayacaktır.

5. SONUÇ

Beytülmakdis, yüzyıllar boyunca farklı medeniyetlerin buluşma noktası olarak, ilim, sanat ve edebiyat alanlarında zengin bir miras oluşturmuştur. Şehrin tarihi boyunca bir ilim merkezi olarak gelişimi, burada yetişen âlimlerin bilimsel ve düşünsel katkılarıyla şekillenmiş ve İslam dünyasında büyük bir etki yaratmıştır. Beytülmakdis'teki medreseler, eğitim kurumları ve burada üretilen eserler, sadece yerel düzeyde değil, İslam dünyasının geniş coğrafyasında da derin izler bırakmıştır. Bu âlimlerin eserleri, İslam ilim geleneğinin zenginliğini ve çeşitliliğini yansıtarak sonraki yüzyıllarda da bilimsel tartışma ve çalışmaların merkezinde yer almıştır.

Günümüzde Beytülmakdis, tarihî ve dinî önemini korumakla birlikte, modern akademik dünyada da önemli bir konuma sahiptir. Şehirde faaliyet gösteren üniversiteler, araştırma merkezleri ve akademik kurumlar, tüm zorluklara rağmen farklı disiplinlerde bilgi üretmeye ve bilimsel çalışmalara katkı sunmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, İsrail'in sürdürdüğü işgal politikaları, zorla yerinden etme uygulamaları, demografik yapıyı değiştirmeye yönelik girişimleri ve Filistinlilerin eğitim, kültür ve sosyal yaşamını hedef alan sistematik kısıtlamaları, Beytülmakdis'in akademik ve entelektüel hayatını doğrudan etkilemektedir. Eğitim kurumlarına yönelik baskılar, hareket özgürlüğünün sınırlandırılması, araştırmacıların karşılaştığı idari ve siyasi engeller ile kültürel mirasın tahribine yönelik uygulamalar, şehrin ilmî üretim kapasitesini zayıflatmayı amaçlayan önemli sorunlar arasında yer almaktadır.

Buna rağmen, Beytülmakdis'in çok kültürlü yapısı ve köklü ilmî geleneği, Filistin toplumunun tarihî hafızasını, kültürel kimliğini ve akademik sürekliliğini koruma konusunda önemli bir direnç ortaya koymaktadır. Filistinli akademisyenler ve kurumlar, ulusal mirasın belgelenmesi, kültürel değerlerin korunması ve bilimsel üretimin devam ettirilmesi yönündeki çalışmalarıyla hem yerel hem de uluslararası akademik literatüre anlamlı katkılar sunmaktadır. Gelecekte bu mirasın korunması; dijital arşivleme faaliyetlerinin geliştirilmesi,

uluslararası akademik iş birliklerinin güçlendirilmesi ve Filistin'in ilmî ve kültürel mirasının küresel ölçekte daha görünür hâle getirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu bağlamda, Beytülmağdis üzerine gerçekleştirilecek yeni araştırmalar, yalnızca şehrin bilimsel ve kültürel mirasını daha derinlikli biçimde anlamamıza değil, aynı zamanda işgal koşulları altında bu mirası koruma mücadelesini ve onun günümüz dünyasındaki önemini daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmemize de imkân sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, R. F. A. (2023). The Role of The Endowment in the Development and Prosperity of The Ribat in Jerusalem During the Ottoman Era. *International Journal of Humanities and Social Sciences* 6(1), 357-374.
- Akkaya, V. (2020). Kudüs' te tasavvufi hayat: Huzuru Bekleyen Kudüs. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları.
- Alotaibi, M. J. (2023). Achieving health security during the Umayyad Era (41-132 AH/661-750 AD). *Information Sciences Letters an International Journal*, (12), 2607-2617. <https://www.naturalspublishing.com/files/published/p92564kw6et19g.pdf>
- Altunkaya, N. (2019). Sûf Hareketi Açısından Mescid-i Aksâ ve İsrâ'nın İrfânî Boyutu. *Journal of Analytic Divinity* 3(1), 7-19.
- Avcı, C. (2002). Kudüs. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 26, 327-329). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, M. Ş. (1999). İbn Cemâa, Burhâneddin. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 19, 393). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Batuk, C. ve Mert, R. (2017). Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17(2), 129-149.
- Benfatto, M. ve Lolli, E. (2023). The Destruction and Preservation of Hebrew Books: New Sources and Methodologies for Studying Catholic Censorship and Other Forms of Dismemberment and Rescue of Hebrew Texts in Late Medieval and Early Modern Italy. *Cromohs-Cyber Review of Modern Historiography* 26, 1-7.
- Bilkan, A. F. (2019). Osmanlı zihniyetinin oluşumu: Kuruluş döneminde telif ve tercüme. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Britannica Editörleri (21 Nisan 2026). Kudüs İbrani Üniversitesi. *Encyclopedia Britannica*. www.britannica.com/topic/Hebrew-University-of-Jerusalem
- Birişik, A. (2000). İbnü'n-Nakîb el-Makdisî. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 21, 165-166). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Buzpınar, Ş. T. (2009). Osmanlı Döneminde Kudüs Uluslararası Kongre Şam 22-25 Haziran 2009. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (26), 243-247.
- Cetrangolo, A. E. (2023). Jerusalem, los otros y nosotros. Las investigaciones del IMLA y una cuestión historiográfica. *Revista musical chilena*, 77(240), 125-136.
- Çağrı, M. (1996). Gazzâlî. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 13, 530-534). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelebi, İ. (1999). İbn Ebû Şerîf, Kemâleddin. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 19, 441-442). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çiftçi, M. (2019). Haçlı Seferlerini Düzenlenmesinde Kudüs'ün Önemi. *Yeni Fikir Dergisi*, 11(22), 92-104.
- Çelik, M. (2020). Osmanlı Kudüs'ündeki Kütüphaneler. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, (29), 213-239.

- Demirkent, I. (2002). Kudüs. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 26, 329-332). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Doniyorov, A. ve Karimov, N. (2020). An incomparable book of a great scholar. *Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research*, (8), 63-71.
- Dumper, M. ve Larkin, C. (2012). The politics of heritage and the limitations of international agency in contested cities: a study of the role of UNESCO in Jerusalem's Old City. *Review of International Studies*, 38(1), 25-52.
- Erdem, E. (2023). İbn Arabî'nin Vahdet-i Vücûd ve Hakikat-i Muhammediyye Teorisine göre İnsan-i Kâmil Anlayışı ve Yöneltilen Eleştiriler: İktisadi Hayata Dair Bir Değerlendirme. *Sakarya İktisat Dergisi*, 12(3), 272-304.
- Eroğlu, M. (2000). İbnü'l-Kabâkîbî. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 21, 97-98). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ezugwu, O. (2023). The 21st Century Israel-Palestine Conflict Over Jerusalem and its Peace Processes. *MJIR| Malaysian Journal of International Relations*, 11(1), 107-127.
- Fazloğlu, İ. (2000). İbnü'l-Hâim. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 21, 62-65). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fleck, C. A. (2022). *Reimagining Jerusalem's Architectural Identities in the Later Middle Ages*. Leiden/Boston: Brill.
- Galor, K. (2015). King Herod in Jerusalem: The Politics of Cultural Heritage. *Jerusalem Quarterly*, 62, 65.
- Galor, K. (2017). Jerusalem: Archaeologists Versus Residents?. *Review of Middle East Studies*, 51(2), 203-213.
- Gümüşoğlu, H. (2023). İbnü'l-'Arabî'nin Düşüncesindeki Değişim Temelinde Vahdet-i Vücûdçuluğuna Eleştirel Bir Yaklaşım. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 1-20.
- Grumberg, K. (2023). I Want to Live in an in-Between Jerusalem: Poetics as Ethical Imperative. *Hebrew Studies* 64(1), 269-277.
- Hasanah, U. (2022). Islamic Intellectual Development during the Abbasid Dynasty (750 AD-861 AD). *Jurnal El Tarikh: Journal of History, Culture and Islamic Civilization*, 3(1), 1-8.
- İzgi, C. (1999). İbn Ebû Uzeybe. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 19, 447). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kanarya, B. (2017). "Kırk Hadis/Erbaûn" Edebiyatının Rivayetlerdeki Dayanakları ve İbn Asâkir'in el-Erbaûne'l Büldâniyye isimli Eseri. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 28, 97-122.
- Kaya, M. C. (Ed.). (2003). *İslâm filozoflarından felsefe metinleri*. İstanbul: Klasik.
- Keklik, N. (1984). Türk-İslam Filozoflarının Avrupa Kültürüne Etkileri. *Felsefe Arkivi*, (24), 1-25.
- Khan, M. A. ve Guleria, S. (2024). A Bibliometric Study Analyzing Research Contributions and Patterns in Heritage Conservation. *Educational Administration: Theory and Practice*, 30(4), 5870-5880.
- Kılıç, M. E. (1999). İbnü'l-'Arabî, Muhyiddin. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 20, 520-522). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluay, İ. (2024). Bazı Oryantalistlerin Beytûlmakdis ve Mescid-i Aksâ'ya Dair Hadisleri Şârihlerden Farklı Yorumlamalarının Sebepleri. *Beytûlmakdis Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 17-38.
- Kutluer, İ. (1999). İbn Tufeyl. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 20, 418-425). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçükbaşçı, M.S., Tomar, C. (1999). İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsim. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 19, 321-324). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

- Latif, M. (2023). Ibn Thufail and His Contributions in the Field of Islamic Philosophy: Thoughts and Developments. *Jurnal Adabiyah*, 23(1), 1-17.
- Lindsay, J. E. (2003). Ibn 'Asakir (1105–1176): Muslim Historian and Advocate of Jihad against Christian Crusaders and Shi'ite Muslims. *Middlebury College, Rohatyn Center for International Affairs, Working Paper Series*, (1), 11-31.
- Maulana, Indra. (2023). Sejarah Karya-Karya Intelektual Muslim dan Pranata/Lembaga Sosial. *Journal of Indonesian History*, 11(2) 12-17.
- Özaydın, A. (1994). Ebü'l-Yümn El-Uleymî. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 10, 352-353). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcoşar, İ. (2025). *Kudüs ve Filistin Dersleri*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Özcoşar, İ. (2026). Akademiye Siyonist Baskıyı Aşmak: Antisyonist Bilimin İmkânları. *Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 89-106.
- Özel, A. (2000). İbnü'd-Deyrî. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 21, 15-16). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özek, A. (1999). İbn Ebû Şerîf, Burhâneddin. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 19, 440-441). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Prag, K. (2018). *Re-excavating Jerusalem: Archival Archaeology*. Londra: The British Academy.
- Midilli, M.E. (2022). *Uleymî'nin Kudüs Tarihi: Memlükler Döneminde Kudüs'te Âlimler Ve Eğitim Kurumları*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Mourad, S. A., Fromm, N. K., Matossian, B. D. (Ed.). (2019). *Moments of transformation in the urban order of Jerusalem: Routledge Handbook on Jerusalem*. Londra: Routledge.
- Rahmawati, H. ve Fahmi, R. F. M. (2022). Konflik Perebutan Tanah Suci Tiga Agama Samawi Di Yerusalem (1980-2017 M). *Jazirah: Jurnal Peradaban dan Kebudayaan*, 3(2), 173-184.
- Regev, E. (2023). Jerusalem as the Central Place for Paul and Acts. *Religions*, 14(6), 713.
- Regev, J., ve diğerleri. (2024). Radiocarbon chronology of Iron Age Jerusalem reveals calibration offsets and architectural developments. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 121(19), 1-12. <https://doi.org/10.1073/pnas.2321024121>
- Rokem, J. (2016). Learning from Jerusalem - Rethinking urban conflicts in the 21st century. *CITY*, 20 (3), 407-411. <https://doi.org/10.1080/13604813.2016.1166699>
- Sabuj, M. ve Rakhmanov, A. (2024). Movoraunnahr Scholars of Islamic Law and Their Mature Works. *International Journal on Integrated Education (IJIE)*, 7(1), 1-17.
- Sanduk, M. (2012). Growth of science under the social influence in Arabic-Islamic and Western Civilisations, 700-1900 (Statistical Models). www.academia.edu/50227880/Growth_of_science_under_the_social_influence_in_Arabic-Islamic_and_Western_Civilisations_700_1900_Statistical_Models
- Sela, S. ve Freudenthal, G. (2006). Abraham Ibn Ezra's Scholarly Writings: A Chronological Listing. *Aleph*, 13-55.
- Topaloğlu, N. (1999). İbn Hilâl el-Makdisî. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 20, 67). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Weiss, C. M, Tsur N., Miodownik, D., Lupu, Y. ve Finkel, E. (2024). Atypical violence and conflict dynamics: evidence from Jerusalem. *Political Science Research and Methods*, 12(2), 399-406.
- Uğurluel, T. (2017). *Arzın Kapısı Kudüs Mescid-i Aksa*. (4. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Vogt, M. (2023). Jérusalem, ville sainte contestée: La situation ecclésiastique diverse et complexe. *Proche-Orient Chrétien*, 73(1), 54-71.

- Yıldız, H.D. (1988). Abbâsîler. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 1, 31-48). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yiğit, İ. (1999). Emevîler. TDV. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt, 11, 87-104). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, M. (2023). Müfessir İbnü'l-Arabî'nin İlim Yolculuğu ve İzlenimleri. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 17, 215-250.
- Yılmaz, H. (2018). Eyyûbî Dönemi Beytülmağdis Medreseleri: Kuruluş, İşleyiş ve Fonksiyon. *Beytülmağdis Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 1-14.
- Zein, N. (2022). Contribution of the Umayyad Dynasty to the Development of Islamic Civilization (661-750 AD). *Jurnal El Tarikh: Journal of History, Culture and Islamic Civilization*, 3(1), 31-40.